

Дисертація О.В. Дубрової є виваженим, докладним дослідженням, вирізняється глибиною і ретельністю опрацювання важливого і непростого теоретичного матеріалу, науковою новизною і практичною цінністю. Зроблені зауваження не зменшують її значущості, а лише визначають додаткові вектори подальшого вивчення актуальної теми.

Робота відповідає вимогам ВАК щодо подібного типу досліджень, містить всі необхідні складові. Її автор О.В. Дуброва заслуговує на присвоєння наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.05 – порівняльне літературознавство.

Кандидат філологічних наук, в.о. доцента,
завідувач кафедри іноземних мов
факультетів гуманітарного профілю
Таврійського національного університету
ім. В.І. Вернадського

Н.О. Хлибова

УДК 821.161.2.09–1

ВІДГУК

**офіційного опонента Нарівської Валентини Данилівни на дисертацію
Росінської Олени Анатоліївни
“ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ПРИРОДА СИМВОЛІКИ В ПОЕЗІЇ В. СТУСА”,
подану до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних
наук за спеціальністю 10.01.06 – теорія літератури**

Дисертація О.А. Росінської є вагомим свідченням того, що Донецька літературознавча школа віддає належне творчості видатного поета ХХ століття. Важливим є й те, що все відбувається тут і тепер, з огляду на стан сучасного стусознавства. Будемо відвертими, підкреслюючи той очевидний факт, що перший етап цього літературознавчого спрямування, підпорядкований значною мірою осягненню постаті поета в контексті соціо-ідеологічних запитів часу, відбувся. По суті, йшлося про те, що в літературний процес вводилась нова творча постать, причетна водночас до визначних суспільно-політичних рухів другої половини ХХ століття зі всіма трагічними наслідками від цього, які тільки могли бути. На тлі кардинальних змін в українському суспільстві 1990-х років, гранично загостреного класичного питання “художник і влада” постать Василя Стуса була надзвичайно привабливою. Цілком закономірно вона набула статусу знакової, і це значною мірою обумовило особливості літературознавчих досліджень. Погодьмося з тим, що будь-які спонукання до аналізу тих чи інших аспектів поетології поезій, за поодинокими винятками, зводились до спроб осмислення В. Стуса як страдника, мученика, зосереджуючись на соціальному змісті питання, але залишаючи поза

увагою художньо-естетичні, філософські смисли творчості. Такий підхід заганяв стусознавство у глухий кут.

Зрозуміло, щоб зробити об'єктивні висновки, необхідно було здійснити ретельний аналіз стусознавчих напрацювань. Це один із тих позитивів дисертації О. Росінської, на якому акцентуємо увагу, а саме: ґрунтовне знання стану проблеми, не лише питань, безпосередньо пов'язаних з темою дисертації, але й суміжних, дотичних, паралельних. Це справді науковий підхід, що забезпечив чітке формулювання і успішне вирішення мети і завдань роботи. А зробити це було досить складно, оскільки О.А. Росінська здійснила різкий методологічний розворот до тих напрацювань, спрямованість яких була обумовлена думкою про комплексне дослідження поетології. Зауважимо, саме цими тенденціями опікувалися, формували їх представники академічного літературознавства, серед яких М. Коцюбинська, І. Дзюба, Т. Гундорова, Д. Стус, Е. Соловей, М. Наєнко. Це те літературознавство, саме існування якого викликало палкі заперечення з боку постмодерної плеяди критиків. Але, підкреслимо, саме завдяки зусиллям представників академічної науки сформувався той напрям у стусознавстві, що безпосередньо займається аналізом творчої спадщини поета. Те, що О. Росінська обрала саме цей шлях, є свідченням її високої філологічної культури, і це надбання дисертантки витончено актуалізує тему дисертації і підняті нею проблеми.

Дисертантка надзвичайно переконлива у своєму виборі, стверджуючи, що на часі – дослідження екзистенційної природи символіки поезій В. Стуса. Ця переконаність ґрунтується на вагомому комплексі методологічних засад екзистенційного філософствування, теорії символу, культурологічної, міфологічної, історико-літературної концепції числа і часопростору, розробленому іменитими науковцями – С. Аверинцевим, М. Бахтіним, З. Гуссерлем, Р. Інгарденом, В'яч. Івановим, Л. Андрєєвим, А. Камю, Е. Кассіером, О. Лосєвим, Ю. Лотманом, М. Мамарддашвілі, О. Потебнею, Ж.-П. Сартром, Е. Соловйовим, В. Топоровим, Ц. Тодоровим, П. Флоренським, Е. Фроммом, О. Шпенглером. А якщо зважити на те, що методологія дисертації виконує свою функцію, що її засади спрямовують думку дисертантки у власне теоретизуванні, і у дещо стишеному їх варіанті, коли теоретизування органічно переходять в іншу форму – роздумів-аналізів щодо специфіки поетики поезій В. Стуса і надає можливості дійти адекватно вагомих висновків, то маємо можливість говорити про те, що дисертація О. Росінської досягла своєї мети.

Так, перший розділ дисертації “Екзистенційна проблематизація творчості В. Стуса” поєднує декілька досить важливих питань, висвітлених у відповідних підрозділах: екзистенційне філософствування поета (стан проблеми), еволюція рефлексивної думки поета та культурологічні й філософські виміри символу, числа і часопростору. Аналіз цих питань передбачає здатність до аналітичності, до теоретичних узагальнень, виявлення ключових аспектів. Дисертантці тут майже все вдалось. Особливо відзначимо самодостатність думки Олени Анатоліївни щодо етапів формування еволюції рефлексивності поета. Імпонує те, що дисертантка

опікується і понятійно-термінологічним рядом дослідження, і “проблеми Стуса” в цілому. Сприйнятним є розгорнуте екзистенційне обґрунтування “палімпсестності”, що, на думку дисертантки, “уможливлювала переживання різних станів душі” (с. 86), думка, підхоплена нею від Стуса-теоретика, як і слово “грунт”, що нарешті не обмежується соціальним змістом, а набуває екзистенційно-понятійного смислу (с. 20–21). Такі понятійні студіювання зі словами “суб’єкт”, “символ”, “самотність”, “осьовий момент”, “числокод”, а також з конкретними числами – одиниця, двійка, чотири, сто та ін, здійснені у відповідних розділах дисертації, надзвичайно суттєві. Вони наповнюють роботу теоретичним змістом, тим самим гармонійно врівноважуючи власне теоретизування з необхідним обсягом безпосереднього аналізу поезій. Завдяки цьому переходи між розділами, підрозділами у дисертації плавні, вмотивовані. Так, у підрозділі 1.3. розглядається питання культурологічних, філософських вимірів символу, числа і часопростору, аналізуються концепції П. Флоренського, М. Мамардашвілі, О. Лосєва, С. Аверинцева, О. Шпенглера, В’яч. Іванова, можливість їх переломлення до проблеми дисертації. А вже другий розділ “Числова символіка поезії: екзистенційні кореляти”, особливо підрозділ 2.1. “Онтологічний зміст числової символіки” розвиває, поповнює смисли попереднього підрозділу, зверненням до “трансцендентальної онтології” Гартмана, “фундаментальної онтології” Хайдеггера і зі спробою обґрунтувати думку про те, що духовна сфера обумовила буттєвий зміст чисел у поезії В. Стуса. Хоча, на наш погляд, такий цікавий перехід передбачав необхідність більш вагомого обґрунтування онтологічної змістовності числової символіки, розгорнути думку акцентами, коментарями з тим, щоб виявити онтологічний зміст поезії В. Стуса. Адже одним із найбільш актуальних питань є те, наскільки філологія здатна формувати нові смисли, нове знання. Але дисертантка і в цьому розділі, і надалі цю думку про новий смисловий зміст – чи є він, – не акцентує. У зв’язку з цим, по-перше, означеному підрозділу бракує цілісності. Дисертантка й сама це відчувала, але цитування роботи І. Мойсеїва ситуацію не покращило, воно виявилось недоречним. По друге, питання про смислові новації залишається відкритим для роботи в цілому. Передусім це торкається питання екзистенційного суб’єкта, що так і не був помінований у дисертації. А новаторські смисли його не набули належного акцентування. Вони розпорошені по тексту. Олені Анатоліївні необхідно було більш бережно віднестись до власних напрацювань.

І все ж перехід до безпосереднього осягнення екзистенційної природи символіки поезії В. Стуса відбувся. Підкреслимо, все, що Олені Анатоліївні вдалось зробити в наступних двох розділах дисертації – самодостатнє, вагоме, виконане на високому професійному рівні, а тому має наукове і практичне значення, позначене певними новаціями. Передусім це пов’язано з тим, що О. Росінська розробила методика аналізу екзистенційності в поезії В. Стуса в числовому і часопросторовому аспектах. А втім, як на нашу думку, то ця методика буде цілком сприятна для аналізу екзистенційного змісту літератури. Такі ситуації

відбуваються не часто. Тим більше про це приємно говорити на рівні кандидатської дисертації. Підкреслимо це без будь-якого перебільшення.

Коли у 1995 році в редакції “НЛО” відбулася зустріч науковців під назвою “Філософія філології”, до того ж таких маститих, здавалось, що значна частина питань, завжди актуальних, буде вирішена. Але навіть те, що вони були, принаймні, заявлені, озвучені, що науковці дійшли думки про безсумнівну присутність філософії десь в надрах дискурсу філології (прозвучала навіть фраза, що філософія є виявом “позасвідомого” філології, яке було б цікаво розкрити і проаналізувати), було значним кроком. Не можна сказати, що ми мали потік наукових розробок в цьому плані. Справа надто серйозна. У зв'язку з цим серед останніх робіт можна було б назвати напрацювання В. Подороги, особливо “Мимесис”. Тим приємніше, що молода дослідниця сміливо, з належним знанням справи зробила крок у цьому напрямі.

На чому ґрунтується наша переконаність? Передусім, на вмотивованій структурованості дисертації. І назви розділів, і назви підрозділів є свідченням надзвичайно копіткого аналізу творів В. Стуса. Кожна назва розкриває силу і зміст Стусового надбання в екзистенційній сфері, і водночас можливості, результати здійсненого аналізу. Дисертантка розгортає екзистенційний зміст числової символіки поезії; аналізуючи числообрази (а не числа!) одиниці, двійки, четвірки, ста. Але чого вартий був би цей аналіз, якби не ґрунтовні знання дисертантки з філософії! Необхідно віддати належне молодому науковцю за осягнення, усвідомлення цих питань.

Як відомо, з приводу екзистенційного філософствування, екзистенційного змісту літератури у нас точилися гострі дискусії. Значну роль в цьому відіграли київська і московська філософські школи ще у 1960-ті–1970-ті роки, робота відомого літературознавця Л. Андрєєва про Сартра, інші напрацювання, з якими добре знайома дисертантка. Відстежила Олена Анатоліївна за листами поета і спогадами, його екзистенційні уподобання. На цій підставі дисертантка і сформулювала екзистенційні кореляти числової символіки поезій: одиниця – одиничність, самотність, самота; двійка – суб'єктивне “буття–між”; чотири – “світ-буття–буття-в-світі-буття”; сто – трансцендентний вимір. Не менш цікавим, оригінальним і сприйнятним є розкриття екзистенційних смислів часопросторових образів, а саме: становлення часопросторового почуття поета в рамках констант самопричинності, специфіка символізації, ознаки часопростору життя-смерті, образ дороги як рух до самого себе, образ “осьового моменту” як рух до “межі буття”. Зазначимо, Олена Анатоліївна зробила дуже вдалу спробу співвіднести ключові екзистенційні константи з творчістю В. Стуса і у такий спосіб озвучити філософське надбання Поета. Ще раз підкреслимо, виконаний значний обсяг роботи. Екзистенційність В. Стуса у дисертації О. Росінської набуває конкретних, предметних ознак, опредмечується, тлумачиться адекватно.

І все ж саме цей аспект дослідження, за всієї його наукової вагомості, викликає ряд запитань і зауважень. Одним із найсуттєвіших із них є наступне: питання про універсальний зміст екзистенційного творчого суб'єкта. Мається на увазі те, що Василь Стус був поетом, філософом, теоретиком літератури,

літературним критиком, перекладачем (тут особливо цікавим є те, як думка перетікає в художній текст), публіцистом, політичним діячем. Саме цей комплекс визначає зміст екзистенційної буттєвості, але не один вид діяльності, навіть найбільш пріоритетної. Весь цей комплекс, на наш погляд, і сприяв формуванню екзистенційної символіки. У роботі залучені думки Стуса-теоретика, критика, перекладача, оригінальність філософської думки, але вони, на наш погляд, дещо розпорошені. Аналізуючи поетичні тексти, дисертантка апелює до напрацювань маститих критиків, теоретиків, але дещо обмежує присутність власне теоретичної думки Стуса, як і осмислення його поведінкової моделі. А вона теж показово екзистенційна. Тим самим дисертантка порушує екзистенційну цілісність. Від цього тягнеться ланцюг певних неузгоджень. Як відомо, марксистсько-ленінська доктрина проголошувала: буття визначає свідомість. У 1960-ті роки покоління В. Стуса, Е. Ільєнкова, М. Мамардашвілі, П. Копніна, Е. Соловйова, П. Гайденко здійснило оксамитову революцію, утверджуючи думку, про свідомість як таку, що визначає буття. На жаль, дисертантка не торкнулась цього питання, тоді як проблема буття, за Хайдеггером, була і залишається справою думки, мислення, осмислення, що означене мислителем як відкрите, чисте буття. З цього, на наше переконання, розпочався екзистенційний Стус. Олена Анатоліївна дещо проігнорувала ці аспекти, а вони мають суттєве значення в плані еволюції рефлексивної думки митця.

У зв'язку з цим зауважимо: екзистенційність має свої закономірності, у відповідності до яких екзистенційна "присутність" розгортається всередині того світу, в який вона кожного разу вкинута. "Присутність" має конкретний, предметний зміст, а тому вміє бути у світі. Висхідним для цього феномена є настрої. Стус, підпорядковуючись настрою, формує екзистенційну "присутність" у світі, що має специфіку ланцюгової реакції, наповнюючи екзистенційним змістом оточуючий світ, реалізуючись, зокрема, в екзистенційному суб'єкті, число образах і часопросторових образах. А тому думку на стор. 56 про "саморозгортання" символів, образів часу і простору у зв'язку з цим необхідно було поглибити. І тоді закономірним був би перехід до думки – смерть не є зникаючою "присутністю", а способом буття смертної істоти. Стус спростовує думку Хайдеггера про те, що екзистенція протікає від народження до смерті. Початок екзистенції, за Стусом, – від відчуття себе Поетом. Вважаємо, що до цих питань Олені Анатоліївні доцільно повернутись у майбутньому. Підняті в дисертації проблеми надто глибокі, щоб їх можна було вирішити в межах одного дослідження. Вкажемо на ще деякі аспекти, які поки що залишилися поза увагою дисертантки, а саме: активно обживаючи поняття "життєсмерті", конечності буття, притаманних філософії екзистенціалізму, Стус, особливо в останні роки, відчуває потребу перебування у романтичній епосі, немов у паралельному світі, де його ідеалом був Пушкін з його жуїрством, нестримною жагою до життя, з його веселоцями (про це він писав в одному із листів), не менш важливим для нього були життя і діяння Стендала. Додамо до цього й те, що екзистенційність Стуса примхливо поєднується не лише з романтичністю помислів, але й із персоналізмом. Отже є можливість говорити про специфіку екзистенційності В. Стуса, але не про

національну специфіку. Від усвідомлення того, що він був філософом від природи, необхідно відштовхуватись у розумінні глибин екзистенційності. Лише на рівні цієї термінології можливе осягнення “единственности экзистенции”.

З чим би ми посперечались, а, можливо і не погодились? Здавалось би, дисертантка зробила вагомий крок, коли опредметила, як зазначено в дисертації, ланцюг концептів екзистенційності поезії. При цьому демонструвалось застосування декількох літературознавчих технологій, що вилилось у глибокий, ґрунтовний аналіз текстів. На наш погляд, у процесі аналізу концепти набули статусу модусів художності екзистенційності, концепти втратили свою силу, натомість набули значимості модуси. У цьому нас переконала дисертантка своїм аналізом. І такий висновок був би більш доречним і більш значимим для дисертації, як і питання про традирування, але не про традицію.

Як уявляється, дещо іншим мав би бути і контекст екзистенційного Стуса. Не завжди рівноцінним є добір постатей для елементів порівняльного аналізу. Здебільшого Олена Анатоліївна звертається до сучасників Стуса, тоді як відомо, що думка Стуса стосовно сучасних йому поетів була надто критичною. Більш доцільним тут би був ряд поетів відверто філософської спрямованості, серед яких Д. Самойлов, Б. Чічібабін, Н. Заболоцький з думкою на всі часи: “Я видел время, что бежало от жаждущих убить его”, ювілейний нині Арсеній Тарковський з поетичною тезою-максимою – відмовою шикуватись в очікуванні чисел, бо є одне, єдине, одиниця – самотність, самість. Як уявляється, серед цієї когорти Стус екзистенційний сприймався б більш природно. Очевидно, естетичний смак Олени Анатоліївни в чомусь похитнувся, дещо втратив свою міць. Зауважемо й те, що висновки мають бути висновками, а не переказом змісту розділів роботи все з тим же, не завжди доречним цитуванням. Висновки власних напрацювань у дисертації мали б бути більш вагомими, бо та картина екзистенційності, яку розкрила О.А. Росінська, дає підстави для того, щоб органічно поповнити класичний ряд письменників-екзистенціалістів, серед яких Камю, Сартр, надбаннями і постаттю В. Стуса.

А втім, зауваження-побажання не позначаються на загальних висновках. Написана вагома наукова робота, що суттєво поповнює стусознавство. Більше того, вважаємо, що дослідження О.А. Росінської необхідно рекомендувати до друку.

Дисертація О.А. Росінської “Екзистенційна природа символіки в поезії В. Стуса” цікава, філологічно вишукана, виконана на належному науковому рівні, відповідає вимогам ВАК України. Зміст дисертації розкритий в одинадцяти публікаціях і бездоганно виконаному авторефераті. Все вище означене дає підстави для висновку – О.А. Росінська заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.06 – теорія літератури.

Доктор філологічних наук, професор
кафедри порівняльного та російського
літературознавства Дніпропетровського
національного університету

В.Д. Нарівська